

נר זכרון למורי, אבי שטיין ז"ל.
מורה אהוב, איש אמת שנקטף בדמי ימיו
"חסד ואמת נפגשו צדק ושלוש נשקו"
אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף"

הרהורים בדמותו של רבי

ראשי פרקים

- הקדמה
- א. בצורת
- ב. תורה
- ג. שעה אחת
- ד. רחמים

הקדמה

דמותו של רבי עומדת לנגד עיניו של האדם הלומד משנה וגמרא כאדם שעמל וערך את המשנה. ברצוני להסתכל על רבי מזווית שונה, דרך משקפיים אחרות ולהתמקד ברבי האדם - הרגיש, גומל החסדים ולומד התורה, שעבר עליות ומורדות בחייו אשר גרמו לו לשינויים בתפיסת עולמו.

מאמר זה מורכב מעיון בארבעה מדרשים בהם מתחולל שינוי בתפיסת עולמו של רבי. בשלושת המדרשים הראשונים השינוי הוא חד, מהיר וקיצוני, לו גרם המצב אליו נקלע רבי במדרש, ואילו במדרש האחרון השינוי הוא מתמשך, הוא מתפרס על פני תקופה ארוכה, ואליו מגיע רבי בכוחות עצמו.

המאמר נכתב מתוך אינטרפרטציה רגשית שעלתה בי תוך כדי קריאת המדרשים ולימודם. אך ברצוני להדגיש כי אינטרפרטציה זו היא כלי להעביר את פרשנותי למדרש, ולא באה לבטל את המימד הפרשני דרשני הטמון בכתיבה זו.

א. בצורת

רבי פתח אוצרות בשני בצורת.
אמר - יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה,
בעלי הלכה, בעלי הגדה,
אבל עמי הארץ אל יכנסו.
דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס.
אמר לו: בני קרית?
אמר לו: לאו.
שנית?
אמר לו: לאו.
אם כן - במה אפרנסך?
אמר לו פרנסני ככלב וכעורב!
פרנסיה.
יחיב רבי וקא מצטער, ואמר:
אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ!
אמר לפניו רבי שמעון בר רבי:
שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא,
שאינו רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו?
בדקו ואשכח.
אמר רבי:
יכנסו הכל.

[רבי לטעמיה, דאמר רבי:
איך פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ.]

(כבא בתרא ח ע"א)

בצורת. רעב. רבי.
כעס. אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ.
מלחמה. יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל
עמי הארץ אל יכנסו!
רצון. בני, קרית? שנית?
החמצה. אובדן. אם כן - במה אפרנסך?
רחמים. פרנסני ככלב וכעורב, פרנסיה.
כאב. שברון. בכי. אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ.
ספק. תקווה. שמא יונתן בן עמרם הוא?
הכרה. מהפך. יכנסו הכל.

בעולמו של רבי כחכם, אין מקום לעם הארץ. "אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ". עם הארץ אינו ישות פסיבית שאינה לומדת תורה, אלא ישות אקטיבית שחוסר למוד התורה שלה הוא מקור הרע והוא הגורם לפורענות (הבצורת). לכן בא רבי ומכריז מלחמה על הבצורת - עם הארץ, ואומר "יכנסו בעלי מקרא בעלי משנה בעלי הלכה בעלי הגדה", כל מי שיש לו משהו, שחייו הרוחניים אינם בצורת - יכנס, אבל לא עמי הארץ, לא מי שהוא בצורת.

"דחק רבי יונתן ונכנס, אמר לו רבי פרנסני!" עכשיו עם הארץ נדחק ונכנס, עכשיו המלחמה של רבי צריכה להתחולל במלוא עוצמתה, אבל רבי מפתיע. רבי מנסה לעזור - "בני קרית? אמר לו: לאו. שנית? אמר לו: לאו". רבי בתחושה של חמצה, של אובדן, "ולכה אפוא מה אעשה בני?¹" - "אם כן במה אפרנסך?" רבי מצוי בחוסר אונים, הוא לא יכול לתת אוכל לאדם שבגללו הרעב קיים. אבל עם הארץ ממשיך, "פרנסני ככלב וכעורב" הן הכלב והן העורב מסמלים את הרע² שבועולם ולמרות זאת אדון כל זן אותם, כך תזון אתה אותי למרות שאני מקור הבצורת.

פרנסיה.

ואז ברגע של מבט לאחור, ברגע של חשבון נפש "ייתב רבי וקא מצטער אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ", רבי לא מצטער על הפת שבזבזה ולא על נתינת הפת לעם הארץ. רבי מצטער על כך שהוא נתן את הפת לעם הארץ, מכיוון שבכך לא רק פרנס את מקור הרע, את מקור הבצורת, אלא שהוא עשה מעשה שמהווה אנטיטזה לכל מאמציו להילחם בבצורת. בנתינת הפת לעם הארץ הוא ביצע אקט של החלפת תפקידים, עכשיו הוא ולא עם הארץ הגורם לבצורת. אז בא רבי שמעון בנו ונותן מקום לספק, פתח לתקווה, אולי עם הארץ בכל זאת לא היה עם הארץ אלא יונתן בן עמרם?

בדקו ואשכח.

עכשיו הכל טוב, עכשיו הכל יכול לחזור לתיקנו, לחזור לאותו מצב בו היינו שרויים בתחילת הסיפור בו הצדיקים אוכלים והרשעים מתים. אבל לא, משהו ברבי השתנה.

אמר רבי: יכנסו הכל.

רבי מבין ששום דבר הוא לא כמו שהוא נראה, שעם הארץ הוא לא עם הארץ. רבי מבין שיש דברים בהם אין לו נגיעה, ישנם תחומים בהם רק אדון כל יכול לקבוע מי לחיים ומי למוות, רק אדון כל יכול לקבוע בשלמי הרעה הזאת³. וברגע שרבי מבין זאת הוא פותח את אסמיו ואומר - יכנסו הכל.

1. בראשית כ"ז, לו.

2. הכלב מובא כסמל הרע בכמה מקומות: "לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלהיך כי תועבת ה' אלהיך גם שניהם" (דברים כג, יט), יכלבין דחציפין בקבלה, ועוד.

"קווצותיו תלתלים שחורות כעורב" (שיר השירים ה', יא) - ...רבא אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב" (עירובין כא ע"ב).

3. ע"פ יונה א', ז.

ב. תורה

בתו של אחר⁴ אתיא לקמיה דרבי,

אמרה ליה:

רבי, פרנסני.

אמר לה:

בת מי את?

אמרה לו:

בתו של אחר אני.

אמר לה:

עדיין יש מזרעו בעולם?

והא כתיב "לא נין לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו"⁵!

אמרה לו:

זכור לתורתו ואל תזכור מעשיו.

מיד ירדה אש וסכסכה ספסלו של רבי.

בכה ואמר רבי:

ומה למתגנין בה כך,

למשתבחין בה - על אחת כמה וכמה.

(חגיגה טו ע"ב)

בתו של אחר אתיא לקמיה דרבי.

אחר - שהוא ולא הוא שימשו בערבוביא, ההדוניסט הגדול⁶, שעסק בתורה ומרד, שהיה בכלל ויצא מחוצה לו, שלא היה לו ואולי גם לא רצה חלק באלהי ישראל.

בתו באה לפני רבי, באה חסרת כל - נזקקת לבריות, לרבי, לומד התורה, גומל החסדים. ההדוניזם לא מחזיק לנצח, באיזשהו שלב ההנאה נגמרת. אל תפרוש מן הצבור, בסוף אולי עוד תזדקק לו.

אמרה לו: רבי פרנסני!

אמר לה: בת מי את?

היא באה אליו כאלמונית כבת בלי שם, כאדם רגיל מהרחוב שזקוק לאוכל. אבל רבי לא יכול לתת לה להישאר אלמונית, הוא צריך לדעת מי היא, מי האדם שעומד מולו? מאיזו משפחה היא? איך קרה שהיא זקוקה ללחם? כמה צריך לתת לה? ואיך צריך להתייחס אליה?⁷ לכל איש יש שם שנתן לו אלהים ונתנו לו אביו ואמו...

4. אלישע בן אבויה - רבו של רבי מאיר.

5. (איוב י"ח, יט).

6. "אמר (אחר): הואיל ואיטריד ההוא גברא מההוא עלמא, ליפוק ליתנהי בהאי עלמא. נפק אחר לתרבות רעה" (חגיגה טו ע"א).

7. "כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו" (דברים ט"ו, ח).

"אשר יחסר לו" - אפילו סוס ואפילו עבד. מעשה בהלל הזקן שנתן לעני בן טובים אחד סוס שהיה מתעמל בו ועבד שהיה משמשו, שוב מעשה בגליל העליון שהיו מעלים לאורח ליטרא בשר בכל יום. 'לו' - זו אשה, כענין שנאמר 'אעשה לו עזר כנגדו' (בראשית ב', יח) (ספרי דברים פס' קטז).

אמר לה: עדיין יש מזרעו בעולם! והא כתיב "לא נין⁸ לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו!"

רבי לא מתייחס לבקשת האוכל שלה, הוא לא אומר לה לא, הוא פשוט מופתע. הקיום שלה עומד בסתירה מוחלטת לכל עולמו הרוחני? הדיון שלהם עכשיו עובר מישור, הוא איננו סובב סביב הצורך שלה באוכל, הוא סובב סביב עצם הקיום שלה. הוא פשוט שואל אותה איך יכול להיות שהיא קיימת? איך יכול להיות שנשאר שריד לזרעו של אחר?

אמרה לו: זכור לתורתו ואל תזכור למעשיו!

האדם שהוא ולא הוא שימשו בערבוביא, האדם שתמיד היה הוא ואחר, אותו היא מבקשת שיזכרו בצורה אחרת, בצורה שונה, אל תשכח שהאדם שמרד היה גם האדם שלימד את רבי מאיר. רבי מאיר רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק, זכור את תוכו ואל תזכור את קליפתו, היא מבקשת. תמיד יהיה לאחר שריד, היא אומרת. תורתו תמיד תשאר, רבי מאיר תמיד יהיה בנו - ניון¹⁰.

מיד ירדה אש וסכסכה ספסלו של רבי.

הדיון פורץ מגבולות רבי ובתו של אחר, עכשיו יש התערבות משמים שבאה ומאיימת על ספסלו-תורתו-קיומו של רבי. האש פה בלתי נמנעת, תורתו היא תורתך - את עצמך אתה גודע. סתם משנה רבי מאיר - אומרת האש, אתה ראית רק את אחוריו של רבי מאיר¹¹ - אל תשכח מי היה רבו. האש באה להזכיר נשכחות, כל הפורש מדברי תורה אש אוכלת¹², אתה הוא הפורש - לא אחר. האש מזכירה לרבי שכבר פסק עשן מקברו של אחר¹³, תורתו נשאר תורה ויש לה זכות קיום בפני עצמה על אף אומרה שסרח.

בכה ואמר רבי: אם למתגנן בה כך, למשתבחין בה - על אחת כמה וכמה!

עכשיו התחולל מהפך. רבי הבין מה כוחה של התורה במלוא עוצמתה, רק כשכוחה של התורה איים עליו. מכיוון שהוא זלזל באיש וחשב שלתורתו אין ערך, שהיא איבדה את ערכה ברגע שהוא מרד - לרגע אחד הוא ותורתו היו בסכנה קיומית. הוא הבין את מלוא עוצמתה של

8. המלה נין בפשטי הפסוקים איננה מתייחסת לבן הנכד כפי שמקובל היום אלא לבן עצמו, "ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני ולנכדי כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי ועם הארץ אשר גרתה בה" (בראשית כא, כג).

9. הקיום שלה עומד בסתירה לכל עולמו הרוחני, מכיוון שבעולמו הרוחני של רבי אין מקום לרשעים. אין שריד לרשעים - אומר רבי, וברגע שהוא רואה שיש שריד, כל עולמו הרוחני מתערער. כל המושגים שיש לו על מקומו של הרשע, וכתוצאה מכך גם מקומו של הצדיק, מתבלבלים. לכן בא רבי ושואל את השאלה הכל כך טבעית: איך יכול להיות שאת קיימת? איך יכול להיות שנשאר שריד לזרעו של אחר?

10. "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן כל המלמד בן חבירו תורה, מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו" (סנהדרין יט ע"ב).

11. "אמר רבי: האי דמחדדנא מחבראי - דחזיתיה לרבי מאיר מאחוריו, ואילו חזיתיה מקמיה - הוה מחדדנא טפיי" (עירובין יג ע"ב).

12. ע"פ בבא בתרא עט ע"א.

13. "כי נח נפשיה דאחר אמרי לא מידן לידייניה, ולא לעלמא דאתי ליתי. לא מידן לידייניה - משום דעסק באורייתא, ולא לעלמא דאתי ליתי - משום דחטא. אמר רבי מאיר: מוטב דלידייניה וליתי לעלמא דאתי, מתי אמות ואעלה עשן מקברו! כי נח נפשיה דרבי מאיר, סליק קוטרא מקבריה דאחר. אמר רבי יוחנן: גבורתא למיקלא רביה! חד הוה בינא ולא מצין לאצוליה. אי נקטיה ליה ביד - מאן מרמיה ליה, מאן? אמר: מתי אמות ואכבה עשן מקברו! כי נח נפשיה דרבי יוחנן - פסק קוטרא מקבריה דאחר. פתח עליה ההוא ספדנא: אפילו שומר הפתח לא עמד לפניך, רבינו" (חגיגה טו ע"ב).

התורה, הוא הבין שמעמד התורה לא ניתן לשינוי, מעמד התורה הוא עצמאי ללא תלות באדם האומר אותה. לאדם האומר את התורה אין יכולת לשנות ממעמד התורה גם אם הוא עצמו סרח אחרי שאמרה. אז רבי בוכה. משמחה.

ג. שעה אחת

דההוא קיסרא דהוי סני ליהודאי, אמר להו לחשיבי דמלכותא: מי שעלה לו נימא ברגלו, יקטענה ויחיה או יניחנה ויצטער? אמרו לו יקטענה ויחיה. אמר להו קטיעה בר שלום: חדא, דלא יכלת להו לכולהו... ועוד, קרו לך מלכותא קטיעה. א"ל: מימר שפיר קאמרת, מיהו כל דזכי למלא שדו ליה לקמוניא חלילא. כד הוה נקטין ליה ואזלין, אמרה ליה ההיא מטרוניתא: ווי לה לאילפא דאזלה בלא מכסא! (אוי לה לספינה שעוברת ללא מכס) נפל על רישא דעורלתיה קטעה, אמר: יהבית מכסי חלפית ועברית (נתתי את המכס שלי עכשיו אני יכול לחלוף ולעבור)... יצתה בת קול ואמרה: קטיעה בר שלום מזומן לחיי העולם הבא. ככה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים. (עבודה זרה י"ב)

אמרו עליו על ר"א בן דורדיא, שלא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה. פעם אחת שמע שיש זונה אחת בכרכי הים והיתה נוטלת כיס של דינרין בשכרה, נטל כיס של דינרין והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הרגל דבר הפיחה, אמרה: כשם שהפיחה זו אינה חוזרת למקומה, כך אלעזר בן דורדיא אין מקבלין אותו בתשובה. הלך וישב בין שני הרים וגבעות, אמר: הרים וגבעות בקשו עלי רחמים, אמרו לו: עד שאנו מבקשים עליך נבקש על עצמנו, שנאמר כי ההרים ימוש והגבעות תמוטינה (ישעיהו נד, י). אמר: שמים וארץ וארץ בקשו עלי רחמים... אמר: חמה ולבנה בקשו עלי רחמים... אמר: כוכבים ומזלות בקשו עלי רחמים... אמר: אין הדבר תלוי אלא בי, הניח ראשו בן ברכיו וגעה בכייה עד שיצתה נשמתו. יצתה בת קול ואמרה: ר"א בן דורדיא מזומן לחיי העולם הבא... ככה רבי ואמר: יש קונה עולמו בכמה שנים, ויש קונה עולמו בשעה אחת. (עבודה זרה י"א)

אמרו: לא היו ימים מועטים עד שנפטר רבי יוסי בן קיסמא, והלכו כל גדולי רומי לקבורו והספידוהו הספד גדול, ובחזרתן מצאוהו לרבי חנינא בן תרדין שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וס"ת מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בס"ת, והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור, והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על לבו, כדי שלא תצא נשמתו מהרה. אמרה לו בתו: אבא, אראך בכך? אמר לה: אלמלי אני נשרפתי לבדי היה הדבר קשה לי, עכשיו שאני נשרף וס"ת עמי, מי שמבקש עלבונה של ס"ת הוא יבקש עלבוני. אמרו לו תלמידיו: רבי, מה אתה רואה? אמר להן: גליון נשרפין ואותיות פורחות. אף אתה פתח פיך ותכנס בך האש! אמר להן: מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו. אמר לו קלצטונירי: רבי, אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל לבך, אתה מביאני לחיי העולם הבא? אמר לו: הן. השבע לי! נשבע לו. מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל לבו, יצאה נשמתו מהרה. אף הוא קפץ ונפל לתוך האור. יצאה בת קול ואמרה: רבי חנינא בן תרדין וקלצטונירי מזומנין הן לחיי העולם הבא. ככה רבי ואמר: יש קונה עולמו בשעה אחת, ויש קונה עולמו בכמה שנים. (עבודה זרה יח ע"א)

קטיעה בר שלום,
רבי אלעזר בן דורדיא,
קלצטונירי,
ורבי.

יש קונה עולמו
ויש קונה עולמו
בוכה רבי,
איך כאב.
איך כעס.
איך קנאה.
שמחה.

שערי קניין לא נעלו,
הרבה דרכים לקנות -
יש קניין
על ידי בניין
ארוך -
מתמשך,
ויש אחר -

יש קניין מתוך הצלה,
מתוך נצחון על המלך¹⁴
והתבטלות למלך¹⁵.

יש קניין מתוך בכי
בכי מר -
מר ממוות,
עד המוות.

ויש קניין מתוך עזרה,
מתוך מעוט היסורים,

14. קיסר.

15. הקב"ה.

של התורה
ולומדה.
גילין נשרפין –
ואותיות פורחות,
לאט.
לוחות ושברי לוחות
נשרפים,
כבר לא מונחים –
בארון.
אם אני מרבה
בשלהבות,
באש,
ומוריד ספוגין של צמר –
אתה מביאני?
הן.
אש על גבי אש,
אש שחורה על גבי
אש לבנה¹⁶
ואש ממשית – מוחשית
עליהן,
יש הרבה דרכים
לקנות,
אומר רבי.
ובוכה.

16. ע"פ מדרש תהלים מזמור צ' ד"ה "תשב אנוש".

ד. רחמים

דההוא עגלא
דהו קא ממטו ליה לשחיטה,
אזל
תליא לרישיה בכנפיה דרבי,
וקא בכי.
אמר ליה:
זיל,
לכך נוצרת.
אמרי:
הואיל ולא קא מרחם -
ליתו עליה יסורין...
יומא חד הוה קא כנשא אמתיה דרבי ביתא,
הוה שדיא בני כרכושא
וקא כנשא להו¹⁷,
אמר לה:
שבקינהו,
כתיב "ורחמיו על כל מעשיו".
אמרו:
הואיל ומרחם -
נרחם עליה¹⁸.

(כבא מציעא פה ע"א)

העגל רץ לרבי,
נותן את גורלו בידו,
ובוכה.
צעקת הדל תקשיב ותושיע¹⁹.
אבל רבי לא מבין.
הוא לא אכזרי,
ולא אטום,
הוא פשוט לא מבין.
רבי לא מבין מהי זעקת העגל.
סוף בהמה לשחיטה²⁰ -

17. יום אחד הייתה מטאטאה אמתו של רבי את הבית, היו מוטלים שם בני חולדה וטאטאה אותם החוצה (ע"פ רש"י על אתר).

18. "אמר רבי: חביבין יסורין - קיבל עליה תליסר שני... יסורין דרבי ע"י מעשה באו וע"י מעשה הלכו. ע"י מעשה באו דהוא עגלא וכו'... כולחו שני יסורין דרבי לא איצטריך עלמא למיטרא" (שם באותו דף).

19. מתוך "נשמת כל חי" (נוסח ספרד).

לכך נוצרת, הוא אומר לו,
ועל כך נענש.
לא מפני שהוא לא צודק,
אלא מפני שהוא לא מבין,
הוא צודק אך בכל זאת היה צריך להגיב אחרת -
היה צריך לרחם.
בהדי כבשי דרחמנא למה לך?
מאי דמפקדת איבעי לך למיעבד²¹.
אמר רבי חביבין יסורין.
שלוש עשרה שנה.
מאונס.
קשה יומא דמטרא כיומא דדינא²².
כולהו שני יסורי דרבי לא איצטריך עלמא למטרא.
אכן חלינו הוא נשא ומכאובינו סבלם²³.
הזמן חולף,
הלב מבין,
והתודעה משתנה.
שלוש עשרה שנה אחר כך - הספור חוזר,
אבל הפוך.
הפעם מושא הרחמים לא בא אליו
לבקש הגנה,
הוא בא אל מושא הרחמים,
ומבקש - הניחי לו,
הניחו לי,
ורחמיו על כל מעשיו.
אמרו: הואיל ומרחם - נרחם,
השיעור נגמר - רבי הבין.
וחזר המטר.

20. ברכות יז ע"א.

21. ברכות י ע"א.

22. בבא מציעא שם.

23. ישעיהו נ"ג, ד.